

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

CIVIC COMPETENCE OF PERSONALITY AS A PEDAGOGICAL PHENOMENON

Стаття присвячена актуальній проблемі формування в майбутніх фахівців громадянської компетентності. Розкрито зміст і трактування поняття «громадянська компетентність» у педагогічному контексті. Під громадянським вихованням студентів окреслено процес формування свідомого громадянина, патріота, професіонала з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом, способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток і розвиток громадянського суспільства. Зазначено, що до ключових громадянських якостей особистості відносяться: громадянська свідомість, почуття громадянської гідності, почуття громадянської відповідальності та обов'язку, громадянська мужність, прихильність до державних інтересів, готовність захищати Батьківщину, правосвідомість, громадянська активність, повага до українських традицій, державний оптимізм. З'ясовано, що засвоєння студентською молоддю соціальної ролі громадянина є значущою площиною формування громадянської компетентності та вимогами часу, без чого не відбудеться цивілізаційний поступ української держави, розвиток українського суспільства. При цьому до основних ознак громадянськості відносять: громадянські знання; громадянський обов'язок; виконання прав та обов'язків громадянина; почуття власної гідності, внутрішньої свободи, особистої відповідальності, гордості за країну.

Зазначено, що доцільним є впровадження громадянознавчого змісту в освітньому процесі крізь призму виховуючого навчання, що спрямоване на розвиток самопізнання та самореалізацію студентської молоді, усвідомлення нею суспільних процесів і явищ, демократичних цінностей. Розглянуто громадянську компетентність як інтегральне утворення, що характеризується державницьким ставленням особистості до держави, яка не сумісна з пануванням індивідуалізму, здатністю до самоізоляції та соціальної взаємодії в суспільстві, відповідальній суспільній діяльності, розвинутих соціально-комунікативних умінь і навичках.

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянське виховання, особистість, громадянські якості, студентська молодь.

The article is devoted to the actual problem of the formation of civic competence in future specialists. The article reveals the meaning and interpretation of the concept of "civic competence" in the pedagogical context. Under the civic education of students, the process of forming a conscious citizen, patriot, professional with the personal qualities and character traits inherent in it, worldview and way of thinking, feelings, actions and behavior aimed at self-development and the development of civil society is outlined. It is noted that the following are among the most important civic qualities: civic consciousness, a sense of civic dignity, a sense of civic responsibility and duty, civic courage, commitment to state interests, readiness to defend the Motherland, legal awareness, civic activism, respect for Ukrainian traditions, state optimism. It has been found that the assimilation of the social role of a citizen by student youth, the formation of civic competence are the requirements of the time, without which the civilizational progress of the Ukrainian state and the development of Ukrainian society will not take place. At the same time, the main competences of citizenship include: civic knowledge; civic duty; fulfilling the rights and duties of a citizen; a sense of self-worth, inner freedom, personal responsibility, pride for the country.

It is noted that it is expedient to introduce civics content in the educational process through the prism of educational training aimed at the development of self-knowledge and self-realization of student youth, their awareness of social processes and phenomena, democratic values. Civic competence is considered as an integral formation, characterized by a statesmanlike attitude of an individual to the state, which is not compatible with the rule of individualism, the ability to self-isolate and social interaction in society, responsible social activity, developed social and communicative abilities and skills.

Key words: civic competence, civic education, personality, civic qualities, student youth.

УДК 378.22:005.336.2:316.654
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.42>

Шаров О.О.,
аспірант кафедри педагогіки
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Для поступального розвитку будь-якого суспільства необхідна якісна освіта, яка передбачає, перш за все, виховну складову. Від рівня її розвитку, зокрема, формування у дітей і молоді громадянських якостей, громадянської компетентності залежить майбутнє країни. Ефективне розв'язання означеної проблеми передбачає створення та впровадження, спрямованих на всебічну, цілісну освіту молодого покоління, формування громадянської компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст і умови формування громадянської компетентності особистості досліджувалися

Ю. Азаровим, О. Беляєвим, І. Корольовим, А. Марковою, М. Михайліченком, О. Пометун, В. Сухомлинським та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність значного інтересу до проблеми формування громадянської компетентності особистості та відсутність фундаментальних досліджень з порушеної теми зумовило конкретизацію означеного напрямку в педагогічному контексті.

Мета статті – схарактеризувати стан і особливості дослідженості проблеми формування громадянської компетентності особистості у педагогічному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «громадянська компетентність» репрезентує змістовне поєднання його складових «громадянськість» та «компетентність», проте це не означає суми останніх, а передбачає нове трансформоване сутнісне навантаження зі специфічною гносеологічною та світоглядною функціями. Для введення до наукового обігу поняття «громадянська компетентність» видається необхідним детальний аналіз його змістового наповнення та якісних характеристик. Потреба у вищезазначеному детермінована недостатньою вивченістю та розробленістю означеного феномену особливо у взаємопов'язаності з поняттям «особистість». Саме тому вважаємо доцільно схарактеризувати його сутнісно-змістове наповнення в педагогічному контексті.

Варто зазначити, що першою фундаментальною працею з громадянського виховання є «Громадянське виховання юнацтва» німецького педагога Г. Кершенштейнера. Вчений стверджує, що «...громадянське виховання часто виступає неоднозначним завданням, оскільки залежить безпосередньо від життя суспільства, яке часто піддається значним і малопередбачуваним змінам». Він виокремлює дві сили, що сприяють оптимальному розвитку держави: розуміння окремими громадянами цілей держави і їх здатність вести до цих цілей інших членів суспільства. В свою чергу зміст виховної діяльності педагога вбачає у можливості впливати на ці дві сили, зокрема, пояснювати цілі держави, керувати їх громадянську значущість і викликати бажання «заряджати» цими цілями інших [16].

Вчений наголошує на визнанні громадянського виховання як мети суспільної освіти, оскільки саме такий підхід може значно вплинути на якість громадянського суспільства та суспільних відносин у державі. При цьому в зміст всіх видів освіти необхідно включити не лише спеціалізовані знання, а й соціальні, громадянські компетентності, уявлення про суспільний устрій, розвиток мотивації до виконання громадянських обов'язків у межах своєї професійної діяльності [17].

Метафорично Г. Кершенштейнер громадянське виховання порівнює з доглядом за будинком. Пояснюючи цю метафору вчений зазначає: «Краща охорона майна полягає в тому, щоб періодично піддавати його ретельному огляду, за можливості швидко виправляти всі вади та усувати шкідливі впливи, заздальгідь приймати для цієї мети заходи. Ця проста істина передбачає ретельне її застосування до тієї будівлі, яку ми називаємо державою. Разом з тим пошкодження цієї будівлі важко встановити досить швидко, оскільки його складна структура надзвичайно ускладнює повний огляд і розуміння навіть старанному досліднику» [15].

Своєю чергою, під час розробки програми виховання для німецької ремісничої школи Г

Кершенштейнер поряд з практично-технічним та теоретико-професійним навчанням включає в цю програму два компоненти громадянського виховання: «... практичне громадянське інформування та теоретичне громадянське навчання. Перший компонент розвивається шляхом особливих настанов в організації шкільного життя згідно з нормами відомої самоврядної корпорації, а другий компонент охоплює вчення про громадянські обов'язки, вчення про життєзнавство (вчення про здоров'я)» [16]. У своєму дослідженні він переконливо доводить, що громадянське виховання, яке покладене на суспільство неймовірно важке, його не можна вирішити, не вдаючись до великої далекоглядної виховної політики, яка передбачає педагогічні, економічні знання, мужність та енергію, душевну теплоту.

У М. Драгоманова ідеал громадянина охоплює демократичну, гуманістичну й патріотичну основу та національну свідомість, котра поєднується з толерантністю у взаєминах між людьми з правдою і справедливістю. Українську молодь він орієнтував на найвищі людські взірці духу й праці, на високу моральну якість самовіддано служити різному народу, а не бути його провінційним родичом, прихвостнем чужого [6].

Своєю чергою, Г. Ващенко акцентує увагу на необхідності виховання особистості з почуттям громадянської відповідальності, громадянської пошани і злагоди, національної цінності, патріотизму. «Треба виховувати молодь так, щоб вона могла захищати права свого народу і здатна була віддати в боротьбі за нього своє життя. Український народ має спричинитися до побудови політичного й суспільного життя не на засадах егоїзму, насильства, а на засадах справедливості й гуманності. Служба Батьківщині наказує підкорити свої інтереси потребам українського народу» [3]. Отже, в позиції видатного українського педагога прослідковується акцент на вихованні в молоді громадянської свідомості та самосвідомості, національних цінностей, розуміння, що кожен українець є частинкою великої нації і має своє національне покликання.

Суттєвим показником особистості, за О. Шапаренком, як громадянина «... є така життєва позиція людини, яка включає в себе любов до Батьківщини, національну самосвідомість, гідність, громадянську активність, законслухняність, а також толерантність, критичне мислення, здатність ідентифікувати себе з певною країною і одночасно відчувати себе повноправним громадянином планети Земля» [13].

А. Панчук під громадянським вихованням студентів університету розуміє процес формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом

і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток і розвиток громадянського суспільства. Автор переконаний, що громадянськість як якість особистості охоплює: патріотизм, національну свідомість, лояльне ставлення до встановлених у державі законів, почуття власної гідності, повагу до прав людини, вміння дотримуватись прав і обов'язків. Окреслені якості забезпечують громадянську спрямованість особистості «як сукупність стійких мотивів, що орієнтують на ідентифікацію з українським народом, громадянськими цінностями та громадянську поведінку, яка зумовлює прояв індивідом активності в різних сферах суспільного життя» [10].

Громадянсько-правове виховання, за В. Тернопільською, є діяльністю спрямованою на формування соціально-зрілої, відповідальної поведінки юнаків і дівчат на основі знань, норм і принципів чинного законодавства України, поваги до прав і свобод інших людей, шанобливого ставлення до державних символів. Правова культура особистості невід'ємна від активної протидії особам, організаціям, установам, що порушують закони, зазіхають на територіальну цілісність і незалежність України, завдають збитків державі та її громадянам [11].

Серед найважливіших громадянських якостей І. Бех [1] виокремлює такі: громадянську свідомість, почуття громадянської гідності, почуття громадянської відповідальності та обов'язку, громадянську мужність, прихильність до державних інтересів, готовність захищати Батьківщину, правосвідомість, громадянську активність, повагу до українських традицій, державний оптимізм. Згідно з позицією вченого, необхідно «...формуванню у кожного вихованця уявлення про себе не просто як громадянина, який підтримує чинний лад, а й як про незалежну особистість, здатну прийняти на себе моральну відповідальність перед суспільством за себе, за інших, за справу». У цьому контексті зазначимо, що засвоєння студентською молоддю соціальної ролі громадянина, формування громадянської компетентності є вимогами часу, без чого не відбудеться цивілізаційний поступ української держави, розвиток українського суспільства.

У сучасній педагогічній науці найчастіше зустрічається поняття «компетенції громадянськості», «громадянська компетентність» та «громадянська компетенція». До основних компетенцій громадянськості вчені відносять: громадянські знання; громадянський обов'язок; виконання прав та обов'язків громадянина; почуття власної гідності, внутрішньої свободи, особистої відповідальності, гордості за країну. Поряд із цим, у працях дослідників характеризуються такі складові громадянської компетентності:

- виконання громадянських ролей на основі правових та суспільно-політичних знань, умінь та навичок [4];

- готовність та здатність особистості активно, відповідально та ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки, застосовувати свої знання та вміння практично [7];

- здатність любити Батьківщину, захищати інтереси Вітчизни, берегти рідну природу, зберігати та передавати культурні традиції свого народу та толерантно ставитись до інших народів [12]. Відтак, громадянська компетентність є основою тієї складової особистості, яка пов'язана з її соціально-суспільною роллю та ставленням до держави.

Особистість, яка є носієм громадянської компетентності, за І. Галактіною, «... має певні знання, світогляд, ідейні орієнтації, духовні цінності, громадянську свідомість; виходить у життя з прагненням не тільки до самореалізації, а й діяльності на суспільне благо, має чіткі політичні орієнтири на підставі прямого особистісного вибору; власні мотиви вчинків узгоджує з поняттям «моє» та «наше» [5].

Отже відповідно до вищезазначеного громадянська компетентність особистості розглядається вченими в контексті ціннісно-правового зв'язку людей як громадян з певною державою. При цьому означений зв'язок реалізується через їхнє ставлення до прав та обов'язків, закріплених у відповідних нормативних актах. Важливу роль відіграють також звичаї та традиції народу, держави [2, с. 121; 9, с. 408].

Окрім того, бачиться суттєвим особливо правовий аспект громадянської компетентності особистості, що відображається й у знаннях про основні права й обов'язки та у вміннях користуватися ними в різних життєвих ситуаціях. Це дуже актуально в нинішніх умовах українського суспільства, характерною особливістю якого є правовий нігілізм, нехтування законами високопосадовцями й звичайними громадянами, та низька здатність громадян захищати свої права й виконувати обов'язки.

Відтак, громадянську компетентність особистості можна трактувати як інтегративне особистісне утворення, яке репрезентується через систему відносин людини до держави, суспільства, інших людей, до себе як громадянина, до громадянських прав та обов'язків.

Згідно з позицією В. Шахрай, «...реалізація громадянської компетентності особистості здійснюється не стільки на загальносуспільному рівні (макро-рівні), як на рівні регіональному, поселенському (мезорівень), наприклад, через активну участь у справах громад різного міста, села, через конструктивні ініціативи щодо поліпшення життєдіяльності громади, сприяють вирішенню різноманітних господарських проблем. Громадянська компетентність яскраво виявляється на рівні студентського чи трудового колективу (мікрорівень) і виражається, якщо ми говоримо про студентську спільноту, в самоврядуванні студентської групи, університету, в організації їхньої

доцільної життєдіяльності, в налагодженні міжуніверситетських зв'язків тощо» [14, с. 54].

У структурі актуалізації громадянської компетентності студентською молоддю виокремлюють три основні сфери її прояву:

- пізнавальна сфера – діяльність з самостійного пошуку інформації, уміння її аналізувати та критично осмислювати;
- суспільно-політична та правова сфера – діяльність з реалізації громадянських прав та обов'язків, функцій громадянина у процесі взаємодії з іншими громадянами та владою;
- соціально-моральна сфера – етичні знання та вміння визначати та оцінювати свою поведінку, ґрунтуючись на моральних нормах та гуманістичних цінностях [8].

Очевидно, що особливо суттєвим виступає безпосередньо процес формування громадянської компетентності молоді, зокрема здобувачів вищої освіти, який є складним і тривалим, заснованим на набутті ними знань, умінь і навичок, які дозволяють здійснювати певні види дій, спрямовані на реалізацію своїх прав, обов'язків і свобод, підтримання прав, обов'язків, свобод інших людей, здатності оптимально-доцільно застосовувати їх у конкретній ситуації.

Отже, доцільним є впровадження громадянського змісту в освітньому процесі крізь призму виховуючого навчання, що спрямоване на розвиток самопізнання та самореалізацію студентської молоді, усвідомлення нею суспільних процесів і явищ, демократичних цінностей. Відтак ефективною є реалізація міждисциплінарного підходу на основі інтеграції громадянознавчих аспектів у зміст навчальних предметів. Такий підхід передбачає наскрізне розкриття системи базових понять громадянознавчого змісту через конкретизацію програмних положень освітніх компонентів.

Таким чином, громадянську компетентність особистості ми інтерпретуємо як інтегральне утворення, що характеризується її державницьким ставленням до держави, яка не сумісна з пануванням індивідуалізму, здатністю до самоізоляції та соціальної взаємодії у суспільстві, відповідальній суспільній діяльності, розвинутих соціально-комунікативних уміннях і навичках.

Висновки. У такий спосіб, підсумовуючи, слід підкреслити, що в сучасних умовах розвитку українського суспільства надзвичайно важливою є інтернаціоналізація майбутніми фахівцями, зокрема, майбутніми викладачами закладів вищої освіти громадської компетентності (розвиток почуття любові до рідного народу, обов'язку та відповідальності перед країною, усвідомлення своїх громадянських прав та здатність до їхнього захисту, належний рівень громадянської свідомості та поведінки, громадянська активність на рівні міста (села), університету тощо).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Либідь, 2008. 848 с.
2. Борець Ю.В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю : дис.... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ю. В. Борець ; Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2016. 239 с.
3. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Баффало-Мюнхен: Вид-во Спілки української молоді, 1957. ч. 2. 270 с.
4. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: монографія. Київ : Генеза, 2009. 384 с.
5. Галактінова І. Громадянська освіта як фактор впливу на формування політичної культури громадян України. *Політичні студії*. 2002. Вип. 10. С. 52–56.
6. Кононенко Г. П. Українознавство – наука любові, етики життєтворчості. Львів: Сколом, 2006. 458 с.
7. Корінна Л. В. Формування громадянських цінностей старшокласників: монографія. Житомир: Рута, 2010.
8. Корінна Л.В. Старшокласники загальноосвітніх навчальних закладів України і громадянські цінності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 24. С. 76–80.
9. Михайліченко М. В. Громадянська компетентність як складова університетської освіти. *Компетентнісно орієнтована парадигма підготовки майбутнього філолога*. 2016. С. 363–410.
10. Панчук А.П. Громадянське виховання студентів педагогічних університетів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності: канд. пед. наук.: 13.00.07 / А.П. Панчук; ХНАПН України, Інститут проблем виховання. Київ, 2012. 210 с.
11. Тернопільська В.І. Довідник з виховної роботи зі студентами / уклад.: В.І. Тернопільська, Т.В. Коломієць, І.О. Піонтківська. Тернопіль: Богдан-книга, 2014. 184 с.
12. Тернопільська В.І. Зміст та особливості формування національної ідентифікації особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2020. № 72. т. 1.
13. Шапаренко О. В. Роль держави у формуванні громадянськості на сучасному етапі розвитку в Україні. *Гуманітарний часопис*. 2008. Вип. 1. С. 66–73.
14. Шахрай В. М. Формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва: монографія. Біла Церква: Видавець Пеонітківський О. В. 2016. 404 с.
15. Kerschensteiner G. Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung. *Concept of Civic Education*. Leipzig/Berlin. 1923.
16. Kerschensteiner G. Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend. In: Kerschensteiner, G. Berufsbildung und Berufsschule. *Ausgewählte pädagogische Schriften*. 1966. Vol. 1.
17. Winch Ch.. Georg Kerschensteiner: Founding the Dual System in Germany. *Oxford Review of Education*. 2006. Pp. 381–396. URL: <https://www.jstor.org/stable/412854>.